Časopis Matice moravské

ROČNÍK CXXVIII
ŘÍDÍ JIŘÍ MALÍŘ

MATICE MORAVSKÁ V BRNĚ
2009

R O Z H L E D Y

Petr Elbel

„...abyste mi kněze dali, který rozdává tělo Boží a krev Boží podle smluv v Jihlavě učiněných...“

Korespondence Jana Tovačovského z Cimburka s olomouckou kapitulou ve věci utrakvistické farní správy v Hranicích – příspěvek k charakteru církevní správy moravských utrakvistů za episkopátu Pavla z Miličína (1434/35–1450)*

“…so that you give me a priest who administers the body of God and the blood of God according to the contracts made in Jihlava…”
The correspondence of Jan Tovačovský of Cimburk with the chapter of Olomouc about the Utraquist parish administration in Hranice – a contribution to the character of the Moravian Utraquist church administration in the episcopate of Pavel of Miličín (1434/35–1450)

The contribution puts forward an edition and analysis of three so far almost unknown letters by the Moravian land captain Jan Tovačovský of Cimburk to the chapter of Olomouc. The first two letters were written in the 1440s and concerned the argument of Jan Tovačovský with the judicial vicar of Olomouc regarding the confirmation of a Utraquist parish priest in Hranice. The third letter may be from the 1430s or 1440s and reflects the argument with the bishop of Olomouc (Pavel of Miličín) regarding the consecration of Jan Žák, captain's servant. The letters substantially enhance the knowledge of the Moravian Utraquist church administration in the period after the acceptance of the Compactata of Basel.

Key words: Jan Tovačovský of Cimburk (cca. 1400–1464), Pavel of Miličín (cca. 1400–1450), Utraquist church, bishopric of Olomouc, officialate of Olomouc, Hranice

Ve dvou studích, věnovaných zlomku olomoucké konfirmační knihy z let 1452–1455,[1] resp. utrakvistické duchovní správě na Moravě od

* Studie vznikla v rámci výzkumného záměru Masarykovy univerzity v Brně MSM 0021622426 *Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura.* Jedná se o přepracovanou a rozšířenou kapitolu mé disertační práce, srov. E l b e l , Petr: *Kapitoly z dějin katolické církevní správy na Moravě v době husitské (1408–1457).* Disertační práce FF MU. Brno 2007 (zveřejněno on-line na adrese www.is.muni.cz/auth/11148/ff_d/Elbel-disertace-text.pdf a www.is.muni.cz/auth/11148/ff_d/Elbel-disertace-priloha_II-V.pdf), s. 255–262.

1 E l b e l , P.: *Zlomek olomoucké konfirmační knihy z let 1452–1455.* Předběžné výsledky rozboru opomíjeného pramene k poznání církevní topografie, diecézní správy a konfesního

husitství po nástup reformace,[2] jsem poukázal na dva dříve nepovšimnuté listy moravského zemského hejtmana Jana Tovačovského z Cimburka olomoucké kapitule, které významně obohacují naše vědomosti o soužití kališníků a katolíků na polipanské Moravě a především o poměru mezi utrakvistickou a katolickou církevní správou v olomoucké diecézi této doby.[3] Přestože jsem již v uvedených studiích shrnul nejvýznamnější závěry, jež z Tovačovského korespondence vyplývají, považuji za vhodné věnovat tomuto pozoruhodnému prameni samostatný článek, obsahující důkladnější analýzu pramene a jeho edici v příloze. Vedle toho obrátím svou pozornost ještě ke třetímu listu Jana Tovačovského olomoucké kapitule, jenž zajímavým způsobem doplňuje oba předchozí. Týká se Janova služebníka Jana Žáka, kterému biskup Pavel z Miličína odmítl udělit svěcení.[4]

Než ovšem budu moci přistoupit k rozboru Tovačovského listů, musím zde alespoň stručně nastínit základní historický rámec a formulovat otázky, na něž pak budu s pomocí tohoto pramene hledat odpověď.[5] Jak známo, kompaktáta dohodnutá mezi legáty basilejského koncilu a husity předpokládala existenci jednotné církevní správy pro katolíky a utrakvisty, přičemž se počítalo se znovuobsazením pražského arcibiskupského stolce. V konkrétní realizaci tohoto postulátu se ovšem představy katolíků a utrakvistů zásadně rozcházely. Utrakvisté požadovali, aby se arcibiskupem stal utrakvista, a v říjnu 1435 na zemském sněmu zvolili pro katolíky zcela nepřijatelného mistra Jana Rokycanu. Císař Zikmund v rámci volebních kapitulací 13. července 1436 volbu Jana Rokycany potvrdil.[6] Tak bylo zaděláno na vleklý spor mezi katolíky a utrakvisty o obsazení pražského stolce, jenž znemožnil realizovat původní představu kompaktát o jednotné církevní organizaci. Zatímco utrakvisté zprvu trvali na platnosti Rokycanovy volby, katolíci setrvali u mimořádné správy diecéze dvěma kapitulními administrátory, jež byla zavedena po smrti olomouckého biskupa a administrátora pražské arcidiecéze Kuneše ze Zvole. Když v důsledku vítězství konzervativního křídla utrakvismu musel Jan Rokycana odejít z Prahy,

soužití na Moravě po polovině 15. století. In: Církevní topografie a farní síť pražské církevní provincie v pozdním středověku. Edd. Blanka Zilynská – Jan Hrdina. (Colloquia mediaevalia Pragensia 8). Praha 2007, s. 91–137, zde s. 108–109.

2 E l b e l , P.: *Správa utrakvistické církve na Moravě mezi husitskou revolucí a reformací.* In: Náboženský život a církevní poměry v zemích Koruny české ve 14.–17. století. Korunní země v dějinách českého státu 4. Edd. Lenka Bobková – Jana Konvičná. (Historie – otázky – problémy. Studie Ústavu českých dějin Filozofické fakulty UK, 1/2009). Praha 2009, s. 124–142, v tisku.

3 Soudobý opis obou listů je uložen v MZA Brno, G 1 Bočkova sbírka, inv. č. 8110 a 8111; jedná se ovšem o jediný list papíru popsaný po obou stranách, z nichž každá má vlastní inventární číslo. Edici obou listů publikuji v příloze tohoto článku, č. 1 a 2.

4 Moderní opis v MZA Brno, G 2 Nová sbírka, sg. 228/6. Edici tohoto listu publikuji v příloze, č. 3.

5 Nemohu se zde přitom vyhnout tomu, abych do jisté míry neopakoval skutečnosti uvedené již ve svých dřívějších studiích, citovaných v pozn. 2 a 3.

6 *Archiv český.* III. Ed. František Palacký. Praha 1844, s. 445–446, č. 20.

utrakvisté si po vzoru katolíků rovněž zvolili dva administrátory pražské arcidiecéze sede vacante. Tak vedle sebe působila dvojice katolických a utrakvistických administrátorů.[7]

Na Moravě byla ovšem odlišná situce.[8] Utrakvisté zde dost dobře nemohli zpochybnit existenci právoplatného katolického biskupa, jenž tedy měl v duchu kompatát spravovat veškerý klérus a lid olomoucké diecéze, jak podjednou, tak podobojí. Narozdíl od pražské arcidiecéze nebyly v Olomouci podmínky k vytvoření zvláštní utrakvistické duchovní správy a moravští utrakvisté byli odkázáni na spolupráci s olomouckými biskupy.

Dosavadní bádání se rozchází v otázce, zda správa moravských kališníků olomouckými biskupy v praxi skutečně fungovala. Prameny poskytují argumenty pro i proti, což vedlo k formulování dvou protichůdných tezí. Větší část historiků se přikláněla k mínění, jež zastával již Rudolf Urbánek, a sice že olomoučtí biskupové se od kompaktát velmi brzy distancovali a moravští utrakvisté v polipanské době rovněž spadli pod správu utrakvistických administrátorů, resp. po pražském převratu 1448 pod správu voleného arcibiskupa Jana Rokycany a po jeho smrti pod tzv. dolní konzistoř.[9] Druhá část historiků v čele s Josefem Válkou naopak předpokládá, že

7 K osudům katolické duchovní správy v Čechách po přijetí kompaktát srov. H l e d í k o v á , Zdeňka: *Administrace pražské diecéze na sklonku prvé poloviny 15. století.* Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis 31–1, 1991, s. 117–128; pro dobu poděbradskou srov. M a ř í k , Antonín: *K postavení katolické církve v Čechách v době poděbradské.* Činnost katolických administrátorů za Jiřího z Poděbrad. Folia Historica Bohemica 7, 1984, s. 101–195, a další práce téhož autora; k době jagellonské srov. zejména M a c e k , Josef: *Víra a zbožnost jagellonského věku.* Praha 2001. K duchovní správě utrakvistů srov. nově Z i l y n s k á , Blanka: *Utrakvistická církevní správa a možnosti jejího studia.* In: Církevní správa a její písemnosti na přelomu středověku a novověku. Edd. Ivan Hlaváček – Jan Hrdina. (Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica 2–1999. Z pomocných věd historických XV). Praha 2003, s. 39–53, s důkladným přehledem bádání na s. 39–40; nejnověji srov. též M a r e k , Jindřich: *Schriften des utraquistischen Konsistoriums aus den Jahren 1471–1489 in der Nationalbibliothek der Tschechischen Republik.* Prolegomena zur zukünftigen Studie über die utraquistische Kirchenverwaltung im Zeitalter der Jagiellonen. In: Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII–XV. Ed. Pavel Krafl. (Opera instituti historici Pragae, series C – Miscellanea, 19). Praha 2008, s. 545–556.

8 K církevním poměrům a náboženské situaci na Moravě po vyhlášení kompaktát srov. alespoň K o u ř i l , Miloš: *Osudy moravské církve v 15. století.* Habilitační práce CMTF. Olomouc 1993, s. 53–110; t ý ž : *K církevním dějinám Moravy v letech 1400–1550.* In: Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska v letech 1400–1550. I. Úvodní svazek. Edd. Ivo Hlobil – Marek Perůtka. Olomouc 2002, s. 73–78; V á l k a , Josef: *Morava a kompaktáta.* In: Sborník příspěvků k 555. výročí vyhlášení basilejských kompaktát v Jihlavě. Ed. Zdeněk Měřínský. Brno – Jihlava 1991, s. 13–24; t ý ž : *Ctibor Tovačovský z Cimburka – O právě duchovním.* (K církevněpolitickým důsledkům husitské revoluce na Moravě). Z Kralické tvrze 11, 1984, s. 9–13. Srov. též mé studie, citované v pozn. 2 a 3.

9 Srov. U r b á n e k , Rudolf: *České dějiny.* III/3. Věk poděbradský. Praha 1930, s. 830. Na Urbánkovo pojetí navázal např. M e d e k , Václav: *Cesta české a moravské církve staletími.* Praha 1982, s. 163, a K o u ř i l , M.: *Osudy moravské církve*, s. 97, jenž konstatuje, že *„organizace utrakvistické církve byla na Moravě celkem shodná s poměry v Čechách – Jan Rokycana ... vykonával i zde svou pravomoc, dosazoval faráře i děkany pod obojí, patrně v krajích s husitskou většinou obnovil i úřad arcijáhnů, tzv. ‚správců duchovenstva'. Nadřízenou vrchností*

na Moravě – byť nikoliv bez problémů – po husitských válkách skutečně fungovalo správní a soudní podřízení utrakvistického duchovenstva olomouckým biskupům, jak to teoreticky předpokládala kompaktáta.[10]

První skupina historiků se opírá zejména o stížnosti utrakvistů na olomouckého biskupa Pavla z Miličína. Již roku 1437 se ve stížnosti českých stavů císaři Zikmundovi dočítáme, že litomyšlský a olomoucký biskup navzdory kompaktátům nesvětí a ke kostelům neustavují žádné utrakvistické kněze.[11] Podobné stížnosti zaznívají také roku 1448, kdy si utrakvisté rovněž stěžovali, že Pavel z Miličína odmítá světit kněze pod obojí.[12] K nerespektování kompaktát Pavla z Miličína nepřímo vyzval papež Evžen IV. svým listem ze září 1440, v němž olomouckého biskupa pověřil přezkoumáním platnosti svěcení všech farářů v jeho diecézi, kteří podávají lidu pod obojí způsobou a přitom opovážlivě tvrdí, že byli vysvěceni v Římě.[13]

---

byla pražská konsistoř podobojí". Později K o u ř i l , M.: *K církevním dějinám Moravy*, s. 76, toto tvrzení poněkud oslabil a nadřazenost konzistoře podobojí označil za „titulární". Poněkud skeptičtěji se o reálném vlivu dolní konzistoře na Moravě vyjádřil M a c e k , J.: *Víra a zbožnost*, s. 104, jenž uvádí, že *„dolní konzistoř se pokusila vztáhnout svou pravomoc i na Moravu, do olomoucké diecéze, kde se záchytným bodem měl stát Prostějov. Moravští kališníci však většinou zůstávali mimo dosah působnosti pražské konzistoře a respektovali příkazy svých vrchností, pokud se hlásily ke straně podobojích."* Nejnověji v podobném duchu Z i l y n s k á , B.: *Utrakvistická církevní správa*, s. 48: *„Pravomoc pražské* [dolní – P. E.] *konzistoře se měla teoreticky vztahovat i na území Moravy, ale praktický dosah její působnosti byl ovlivněn vzdáleností, zemskou stavovskou uzavřeností Moravy po husitských válkách a dalším odcizováním Moravy za kralování Matyáše Korvína. Fakticky tady převážila vůle stavů nad zásahy konzistoře, uplatnila se prohloubená kompetence tamějších děkanů a snad i role olomouckého biskupa při manželských přích."*

10 Toto pojetí se v náznaku objevuje již ve studii M. B o h á č k a : *Rukopisná sbírka učeného právníka a biskupa Bohuše ze Zvole v universitní knihovně olomoucké*. Sborník historický 7, 1960, s. 79–122, zde s. 80, navázal na ně Š m a h e l , František: *Role Olomouce v ideových svárech druhé poloviny 15. století*. In: Historická Olomouc a její současné problémy 3, 1980, s. 210 a 218, pozn. 11, propracoval je však teprve Josef Válka, srov. především V á l k a , J.: *Ctibor Tovačovský*, s. 10–11. Podle Války *„na Moravě nemá utrakvismus svou vlastní církevní organizaci a v čele církevní správy zůstává olomoucký biskup, původně pro obě vyznání... Morava nepřísluše la pod dolní konzistoř..."* Na druhou stranu ovšem Válka připouští, že správa utrakvistů olomouckými biskupy nebyla bezproblémová, neboť *„biskupové, i když se zavázali respektovat kompaktáta, dávali tomuto závazku od počátku osobitý výklad a usilovali o restauraci katolicismu"*. Obdobně jako Válka, byť se snahou o kompromisní pohled, vnímá situaci na pohusitské až jagellonské Moravě B a l e t k a , Tomáš: *Olomoucké biskupství, jeho správa a písemnosti na přelomu 15. a 16. století*. In: Církevní správa a její písemnosti (jako v pozn. 8), s. 55–64, zde s. 56, pozn. 3: *„O organizaci utrakvistické církevní správy na Moravě mnoho nevíme. Patrně podléhalo všechno kněžstvo bez rozdílu olomouckému biskupovi a pouze v naléhavých případech se některé záležitosti daly řešit i před utrakvistickou konzistoří v Praze."*

11 Srov. *Archiv český*. III, s. 456.

12 Srov. U r b á n e k , R.: *České dějiny*. III/2. Věk poděbradský. Praha 1928, s. 268.

13 Výtah z Evženova listu otiskl a do širšího kontextu tento pramen zasadil P o ř í z k a , Aleš: *Svěcenci z českých zemí u papežské kurie v letech 1420–1447*. In: Církevní správa a její písemnosti (jako v pozn. 8), s. 245–264, zde s. 256, pozn. 38; obsáhlejší parafrázi listu publikoval již dříve U r b á n e k , R.: *České dějiny*. III/3, s. 667, pozn. 2.

Z let 1452–1455 se dochoval zlomek olomoucké konfirmační knihy, obsahující konfirmační listiny k celkem 104 beneficiím.[14] Také tento pramen nenasvědčuje tomu, že by olomoučtí biskupové v této době konfirmovali utrakvistické duchovní ke kostelům. Nápadné je již prostorové rozvržení konfirmací, které se koncentrují do oblasti jižní a jihozápadní Moravy, širšího Olomoucka a Opavska – tedy do oblastí převážně katolických. Důležitější je ovšem prosopografický rozbor patronů, vystupujících v jednotlivých konfirmacích. V konfirmační knize jsou sice někteří prokazatelně utrakvističtí patroni zastoupeni, nicméně téměř výhradně prezentují kandidáty k beneficiím v prokazatelně německých a/nebo katolických lokalitách na svých panstvích.

Dalším argumentem pro nefungování správy moravských utrakvistů olomouckými biskupy jsou konečně ještě o něco mladší informace o administrativních zásazích Jana Rokycany na Moravě, což v polemice s Rokycanou kritizoval Hilarius Litoměřický. Podle Hilaria si Rokycana neprávem uzurpoval správu duchovenstva v litomyšlské i olomoucké diecézi, kde ustanovuje děkany a faráře. S tím koresponduje pozdní údaj Jana Dubravia, podle nějž prý Rokycana dosadil na Moravě několik farářů: nejprve do Prostějova, a pak i do dalších míst. Roku 1468 se Bratří ve čtvrtém listu k Rokycanovi zmiňují o jeho děkanu Gabrielovi Prostějovském.[15]

Pramenná základna, podporující tezi o podřízení moravských utrakvistů olomouckým biskupům, je podstatně skromnější. Historikové zde citují především list biskupa Tase z Boskovic papeži, podle nějž Pavel z Miličína, ale i další Tasovi předchůdci Jan Ház a Bohuš ze Zvole na základě povolení basilejského koncilu světili kněze pod obojí a dosazovali je k farám.[16] Je nicméně otázkou, zda tento pramen zasluhuje velkou důvěru: jednak se dochoval pouze jako formulářový kus, nicméně i pokud jde o autentický list, je třeba si uvědomit, že vznikl ve vzrušené atmosféře po vyhlášení

14 E l b e l , P.: *Zlomek olomoucké konfirmační knihy.*

15 Všechny tyto zmínky přejímám od R. U r b á n k a : *České dějiny.* III/3, s. 830, pozn. 3. Z prostějovských pramenů lze vyčíst, že utrakvistický kněz Gabriel v Prostějově prokazatelně působil v letech 1466–1475, a tak se můžeme domnívat, že právě on mohl být oním knězem, jehož zde měl ustanovit Rokycana – srov. K ü h n d e l , Jan: *Nejstarší městská kniha prostějovská.* In: Ročenka Národopisného a průmyslového musea města Prostějova 6. Prostějov 1929, s. 102, č. 40 a s. 103, č. 42.

16 Srov. B a c h m a n n , Adolf (ed.): *Briefe und Acten zur österreichisch-deutschen Geschichte im Zeitalter Kaiser Friedrich III.* (Fontes rerum Austriacarum, II. Abteilung, 44). Wien 1885, s. 613: *„Quo mortuo successit Paulus de Miliczin, vir quidem deo devotus, auctoritate sacri Basiliensis concilii ordinatus, cuius ac legatorum eius auctoritate sacerdotes, levitas, ypodiaconos et aliorum ordinum personas ad ecclesias et ecclesiastica beneficia instituit ac ordinavit, eique scilicet plebi iuxta ritum suum eukaristie sacramentum ministrantes, prout iam a sacro concilio indultum fuerat, ac ordinatum. Idem fecit Iohannes Hasz, eius successor, et Bohussius, successor Iohannis.“* V literatuře je tato pasáž zpravidla citována v ne zcela přesné parafrázi Wácslawa Wladiwoje T o m k a : *Dějepis města Prahy.* VII. Praha 1886, s. 146.

křížové výpravy proti českým kacířům v situaci, kdy biskup Tas ještě patřil do tábora krále Jiřího a musel tedy obhajovat kompaktáta.[17]

Závažnější argument než Tasův list nabízí podstatně mladší Tovačovská kniha a její kapitola *„O právě duchovním“*.[18] Podnětný rozbor tohoto textu provedl Josef Válka, jenž příslušnou pasáž Tovačovské knihy přímo označil za moravskou paralelu kutnohorského náboženského míru z roku 1485 a odvodil z ní existenci principu náboženské svobody poddaných v moravském zemském právu.[19] Pro naše účely je ovšem podstatné, že Tovačovská kniha popisuje mj. mechanismus, jak se mají odbývat spory mezi faráři a světskými osobami. Podle Ctibora měli kněží podávat žaloby k zemskému soudu vždy prostřednictvím biskupa, a teprve když biskup nedosáhl nápravy, mohli se obrátit na soud sami. Kdyby ani pak neuspěli, mohli podat žalobu k církevnímu soudu. Toto ustanovení, které představovalo zásadní omezení kanonického práva ve prospěch práva zemského, bylo údajně po „táborských válkách“ dohodnuto s biskupem Pavlem z Miličína. Z toho ovšem vyplývá, že v procesu před zemským soudem nemělo být rozlišováno mezi knězem katolíkem a utrakvistou, oba měli podat žalobu prostřednictvím olomouckého biskupa. Biskup byl tak v pojetí Ctibora Tovačovského jednoznačně hlavou veškerého farního kléru na Moravě, katolického i utrakvistického. Při využívání údajů Tovačovské knihy je ovšem – jako u všech středověkých normativních pramenů – nutno postupovat nanejvýš obezřetně. Nevíme totiž, do jaké míry jednotlivá ustanovení odráží reálnou situaci nebo spíše představu Ctibora Tovačovského o ideálním stavu.

Na závěr tohoto malého přehledu bádání a dostupných pramenů musím tedy konstatovat, že dokladů o nefunkčnosti správy moravských utrakvistů olomouckými biskupy je více a vyznívají na první pohled dost přesvědčivě, nicméně ani méně početná svědectví o opaku nelze jednoduše nevzít v potaz. Objev listů Jana Tovačovského se v tomto kontextu ukazuje být zcela zásadním, neboť do jisté míry překlenuje rozpory mezi ostatními prameny. Leč nepředbíhejme...

* * *

Poté co jsem nastínil stav bádání o postavení a osudech moravských kališníků v polipanské době, musím ještě stručně přiblížit osobnost vydavatele analyzovaných listů. Jan Tovačovský z Cimburka patřil k nejvýznamnějším husitským pánům na Moravě již od počátků šíření reformního hnutí v zemi.[20] Již v letech 1416–1417 byl Tovačov významným střediskem české

17 Příliš velkou výpovědní hodnotu této zmínce nepřisuzoval U r b á n e k , R.: *České dějiny*. III/3, s. 702, pozn. 3.

18 *Kniha Tovačovská aneb pana Ctibora z Cimburka a z Tovačova pamět obyčejů, řádů, zvyklostí starodávných a řízení práva zemského v Markrabství Moravském*. Ed. Vincenc Brandl. Brno 1868, s. 119–121.

19 V á l k a , J.: *Ctibor Tovačovský*.

20 Janovu biografii silně postrádáme. Stručný a dnes již zastaralý je výklad Františka

reformace na Moravě, na zdejší faře působil mistr Šimon z Tišnova a kázal zde také mistr Jan Vavřincův z Račic.[21] Roku 1420 se Jan Tovačovský jako většina moravských pánů podřídil králi Zikmundovi a po jeho boku vytáhl mj. do bitvy před Vyšehradem. Zde byl ovšem zajat pražany a po propuštění ze zajetí se stal věrným politickým a vojenským spojencem pražského svazu na Moravě. Na listopadovém sněmu roku 1421 sice pod nátlakem odpřisáhl husitské učení a přivěsil svou pečeť k Zikmundovu moravskému ladfrýdu, zjevně se však necítil být touto dohodou příliš vázán. Jakmile se po spektakulární porážce Zikmunda v Čechách na prahu roku 1422 a po neúspěchu jeho vojenské kampaně na Moravě na jaře téhož roku obnovil odboj husitských pánů proti králi, byl Jan Tovačovský mezi prvními. Jeho vojenskou a politickou činností v dalších letech, kterou vcelku podrobně dokládají četné listiny, listy a kroniky, se poměrně detailně zabývá relevantní literatura, takže není nutné se zde o těchto okolnostech detailněji rozepisovat. Podstatné je, že se Jan Tovačovský v průběhu 20. let sblížil především s východočeskými husity a že vytvořil jakousi vlastní stranu husitské šlechty na střední Moravě, která se spojovala s vojsky českých husitů při jejich válečných kampaních na Moravě, později také v Čechách ve významných bitvách u Ústí a u Tachova nebo při tzv. „spanilých jízdách" do Uher. Skupina Jana Tovačovského však byla schopná také samostatných vojenských podniků.[22]

Asi nejvýznamnější Tovačovského akcí bylo zimní tažení roku 1426/1427 na severovýchodní Moravu. Započalo dobytím Přerova, jenž byl v husitských rukou krátce již předtím (roku 1423),[23] a pokračovalo do Nového Jičína, kde došlo ke krvavému vyvraždění německých měšťanů,

---

Václava P e ř i n k y : *Kojetský okres*. (Vlastivěda moravská, řada II: Místopis Moravy, 50). Brno 1930, s. 242–244. Jinak se Janu Tovačovskému věnovaly na příslušných místech všechny syntézy moravských dějin, speciální práce o dějinách husitství na Moravě a na v regionu střední Moravy – srov. N e u m a n n , Augustin: *K dějinám husitství na Moravě*. Husitské války. Olomouc 1939; U r b á n e k , Rudolf: *K historii hustitské Moravy*. (Ke knize Aug. Neumanna „K dějinám husitství na Moravě", Velehrad v Olomouci 1939). ČMM 63–64, 1939–1940, s. 229–314; V á l k a , Josef: *Husitství na Moravě – náboženská snášenlivost – Jan Amos Komenský*. Brno 2005, kde nově vydány starší Válkovy studie k tématu; H o s á k , Ladislav: *Husitské revoluční hnutí v olomouckém kraji*. Olomouc 1960, a týž: *Olomoucký patriciát v boji proti husitskému revolučnímu hnutí*. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Historica 1, 1960, s. 5–45. Vedle toho je nutno vyzdvihnout studie Jiřího Juroka o regionu severovýchodní Moravy v době husitské a o moravské husitské šlechtě, srov. zejména J u r o k , J.: *Moravský severovýchod v epoše husitské revoluce*. Poodří a Pobečví v husitském období v letech 1378–1471. Nový Jičín 1998; t ý ž : *Příčiny, struktury a osobnosti husitské revoluce*. České Budějovice 2006, kde na s. 113–116, 121–122 zvláštní kapitoly věnované Janu Tovačovskému z Cimburka a jeho šlechtické skupině. V současné době připravuje Dalibor Janiš monografii o rodu pánů z Cimburka.

21 Srov. zejména O d l o ž i l í k , Otakar: *Z počátků husitství na Moravě*. Šimon z Tišnova a Jan Vavřincův z Račic. ČMM 49, 1925, s. 1–170.

22 Srov. zejm. J u r o k , J.: *Příčiny, struktury a osobnosti*, s. 113–116, 121–122.

23 K Přerovu srov. nejnověji L a p á č e k , Jiří: *Přerov ve 14. a 15. století*. Sborník Státního okresního archivu Přerov 2008, s. 36–92, zde s. 76.

a dále do Fulneku a Oder. Zřejmě teprve pak byly dobyty Hranice a celé tažení bylo zakončeno popleněním olomouckých předměstí. Dobytá města byla osazena husitskou posádkou.[24] Zatímco Odry Tovačovský na podzim 1428 postoupil Zikmundu Korybutovi, který z nich záhy po svém příklonu k táborům učinil v podstatě táborskou pevnost, nad Fulnekem a Jičínem obnovil roku 1429 svrchovanost jejich pán Jan Jičínský z Kravař, jenž se přidal na husitskou stranu. Pouze město Hranice s přilehlým panstvím, patřící hradišťským premonstrátům, si trvale ponechal Jan Tovačovský: roku 1431 obnovil Hranicím zničená městská privilegia.[25] Násilné ovládnutí Hranic a hranického panství Janem Tovačovským bylo patrně na sklonku husitských válek – v rámci mírových jednání – legalizováno zástavou tohoto zboží markrabětem Albrechtem: tak to alespoň tvrdil Jan Tovačovský roku 1437 před zemským soudem.[26] Po ukončení husitských válek byl Jan Tovačovský uznávaným utrakvistickým politikem a jako takového jej respektoval i vévoda Albrecht, jenž jej roku 1437 ustanovil moravským zemským hejtmanem. Tuto prestižní hodnost pak Jan zastával až do roku 1460, roku 1464 zemřel.

Přestože nemáme mnoho pramenů o Janově náboženském přesvědčení, je obecně přijímáno, že od roku 1416 až do své smrti byl přesvědčeným utrakvistou. Na tuto tradici navázal i jeho syn Ctibor Tovačovský, jenž se však navíc zasloužil o usazení jednoty bratrské na střední Moravě.[27] O církevních poměrech na statcích Jana Tovačovského rovněž není známo nic určitého. Pouze se předpokládá, že Jan na všech svých panstvích – včetně dobytých Hranic – zaváděl utrakvistickou liturgii.[28] V tom kontextu předsta-

24 Ještě 28. února 1427 prodával hradišťský klášter se souhlasem markraběte Albrechta plat na Hranicích olomouckému měšťanu Kneufelovi – srov. H o s á k , L. – I n d r a , B. – J a š k o v á , M.: *Hranice*. Dějiny města. I. Od nejstarších dob do války třicetileté. Hranice 1969, s. 41. Tato skutečnost zřejmě nasvědčuje správnosti výše uvedené chronologie tažení Přerov – Jičín – Fulnek – Odry – Hranice. V tomto pořadí totiž dobyté lokality zaznamenal ve svých zápiscích utrakvistický kněz Antoch z Přelouče, zatímco v podání pozdějších Tetzelových análů kláštera Hradiště je chronologie tažení poněkud odlišná. Nejdetailnější rekonstrukci výpravy kombinací různých pramenů podal J u r o k , J.: *Moravský severovýchod*, s. 96–101, z jehož výkladu zde vycházím.

25 Srov. H o s á k , L. – I n d r a , B. – J a š k o v á , M.: *Hranice*, s. 33–35.

26 Srov. tamtéž, s. 41. Nově B o r o v s k ý , Tomáš: *Kláštery, panovník a zakladatelé na středověké Moravě*. Brno 2005, s. 196, řadí zisk Hranic Janem Tovačovským mezi násilné úchvaty klášterního zboží; údajnou legalizaci formou Albrechtovy zástavy zřejmě nepovažuje za průkaznou a mezi Albrechtovy zápisy klášterního majetku ji neřadí (na s. 202 Borovský konstatuje, že se Albrecht během své vlády na Moravě narozdíl od císaře Zikmunda spokojil se zápisy klášterní berně).

27 Ke Ctiborovi nejnověji J a n i š , Dalibor: *Mezi pravdou a lží*. Ctibor Tovačovský z Cimburka. In: Osobnosti moravských dějin (1). Edd. Libor Jan – Zdeněk Drahoš – Demeter Malaťák – Pavel Pumpr. Brno 2006, s. 163–175.

28 Pouze hypoteticky považuje Hranice od roku 1430 za husitské W o l n y , Gregor: *Kirchliche Topographie von Mähren meist nach Urkunden und Handchriften*. Abteilung I. Olmützer Erzdiözese. Bd. 5. Brünn 1863, s. 152, shodně H o s á k , L. – I n d r a , B. – J a š k o v á , M.: *Hranice*, s. 42.

vují zde publikované listy cenné doplnění také k lokálním dějinám Hranic, i když jejich význam pro dějiny zemské je nepochybně vyšší.

* * *

Nyní již tedy mohu přistoupit k samotným listům, nejprve k těm, jež se týkají farní správy v Hranicích. Oba česky psané listy jsou dochovány pouze ve formě soudobého opisu a to na dvou stranách menší papírové cedule. Jsou adresovány děkanu Petrovi z Račic a kapitule olomouckého kostela a vydány na Tovačově *„in conductu pasce"*, resp. *„feria secunda post conductum pasce"*, rok vydání však není uveden. Důležitou otázkou tedy je, ve kterém roce oba listy vznikly. Oporu pro dataci poskytují jména a hodnosti některých osob: Petr z Račic je děkanem olomouckým, Martin [Heřmanův z Dobřan] byl někdy předtím oficiálem, v době vydání listu však již nikoliv, a vydavatel Jan Tovačovský z Cimburka byl zemským hejtmanem.

Dobu působení Jana Tovačovského jako moravského zemského hejtmana jsem již uvedl. Petr z Račic byl zvolen děkanem někdy před 26. srpnem 1430, kdy mu kardinál Jan Železný hodnost olomouckého děkana propůjčil *„auctoritate apostolica"*.[29] V úřadu děkana je pak naposledy doložen 19. března 1451,[30] již 5. května toho roku se pak jako kapitulní děkan uvádí doktor dekretů a budoucí biskup Bohuš ze Zvole.[31] Petr z Račic tedy musel zemřít někdy v tomto rozmezí a jelikož ze soudobého olomouckého kalendária známe denní datum jeho úmrtí, zemřel 20. března 1451.[32] Tím je v podstatě dán *terminus ante quem* pro vydání našich dvou listů.

Martin Heřmanův z Dobřan působil jako olomoucký oficiál minimálně dvakrát, posloupnost olomouckých oficiálů pohusitské doby však zřejmě nelze rekonstruovat bez mezer.[33] V mém materiálu je jako oficiál

29 Zemský archiv v Opavě, Pobočka Olomouc (dále ZAO-O), Metropolitní kapitula v Olomouci (dále MCO), sg. A III c 26. Jan Železný byl Martinem V. roku 1427 zmocněn k udílení papežských expektancí a provizí na celém teritoriu pražské církevní provincie – srov. *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia.* VII.2. Ed. Jaroslav Eršil. Pragae 1998, s. 698–699, č. 1819.

30 Coby administrátor olomouckého biskupství *sede vacante in spiritualibus et temporalibus* tehdy spolu s druhým administrátorem Martinem z Dobřan potvrdil fundaci oltáře sv. Víta a 10 000 sv. mučedníků ve farním kostele sv. Petra na Předhradí olomouckém, srov. ZAO-O, MCO, sg. A IV a 19.

31 Tohoto dne posílal jemu a celé olomoucké kapitule svůj list Bernard z Cimburka na Novém Hradu – srov. ZAO-O, MCO, sg. A IV a 20/2. V papežských registrech Mikuláše V. se nachází záznam o udělení nové provize Bohušovi na olomoucké děkanství ze dne 26. června 1451, poté co byl Bohuš předtím kapitulou zvolen děkanem, srov. *Repertorium Germanicum.* Verzeichnis der in den päpstlichen Registern und Kameralakten vorkommenden Personen, Kirchen und Orte des Deutschen Reiches, seiner Diözesen und Territorien vom Beginn des Schismas bis zur Reformation. VI. Band. Nikolaus V. 1447–1455. 1. Teil: Text. Bearbeitet von Josef Friedrich Abert und Walter Deeters. Tübingen 1985, s. 59–60, č. 559.

32 Zápis v olomouckém kalendáriu viz ZAO-O, MCO, sg. E II 12, pag. 178.

33 Následné údaje o době působení olomouckých oficiálů jsem publikoval ve studii E l b e l , P.: *Oficialát v olomoucké diecézi ve středověku.* (Od počátků v 50. letech 13. století do 50. let 15. století). In: Sacri canones (jako v pozn. 8), s. 324–342, zde s. 334–335 a příloha na s. 342.

poprvé doložen od 11. července 1438[34] a naposledy 3. února 1440.[35] Po delší době, kdy se jako oficiál dokládá Jan Ház (1442–1445) a Bohuš ze Zvole (1446–1447),[36] je Martin z Dobřan v úřadu oficiála znovu doložen až 26. dubna 1455;[37] mezitím se ovšem v letech 1451–1454 uvádí jako komisař *in spiritualibus* biskupské kurie.[38] *Terminus post quem* pro vydání našich listů je tedy 3. únor 1440, kdy byl Martin Heřmanův z Dobřan prokazatelně ještě oficiálem.

Získané rozmezí můžeme ještě poněkud upřesnit: vzhledem k tomu, že první z obou listů byl vydán v neděli po Velikonocích a druhý následující pondělí, připadá jako *terminus post quem* v úvahu 3.–4. duben 1440 (pokud již tehdy Martin z Dobřan nebyl oficiálem) a jako *terminus ante quem* 12.–13. duben 1450 (1.–2. května 1451 byl již Petr z Račic šest týdnů po smrti). Oba listy byly tedy vydány někdy v posledních desíti letech episkopátu Pavla z Miličína, určitě však ještě za jeho života († 2. května 1450).[39] Původně jsem se domníval, že listy Jana Tovačovského – vzhledem k tomu, že se týkají obsazení farního kostela v Hranicích a přitom nejsou adresovány biskupovi či generálnímu vikáři, nýbrž kapitule – musely být vydány v době sedisvakance, tedy patrně na jaře 1451.[40] Nyní – po zjištění přesného data úmrtí Petra z Račic – svůj omyl opravuji.

---

34 Jeho předchůdce v úřadu mistr Pavel z Prahy se naposledy tituluje jako oficiál a generální vikář 13. března 1436 (srov. SOkA Olomouc, AM Olomouc, listina č. 144), Martin je pak v obou úřadech doložen listinou z 11. července 1438, srov. Š i g u t , František (ed.): *Opavský listinář.* Litterae fundationum, dotationum, erectionum, confirmationum, praesentationum, collationum, resignationum altarium Oppaviae. III. Opava 1967, s. 57–60, č. 61.

35 L e c h n e r , Karl (ed.): *Die ältesten Belehnungs- und Lehensgerichtsbücher des Bisthums Olmütz.* I. Brünn 1902, s. 48.

36 Jan Ház se jako olomoucký generální vikář a oficiál zmiňuje poprvé 12. ledna 1442 (srov. ZAO-O, MCO, sg. A III d 18); pak se jako generální vikář a oficiál uvádí již pouze v listině veřejného notáře Jiřího Ocáska z 21. září 1445, jíž tento zlistinil dohodu sporných stran o ustanovení rozhodčích soudců (arbitrů) ve sporu, vedeném dosud před olomouckým oficiálem, MZA, E 9 Cisterciačky Staré Brno, sg. G 3; regest viz Š e b á n e k , Jindřich (ed.): *Archivy zrušených klášterů moravských a slezských.* Inventář pergamenů z let 1078–1471. Brno 1932, s. 285, č. 1349. Bohuš ze Zvole je pak jako olomoucký generální vikář a oficiál doložen notářským instrumentem téhož veřejného notáře ze dne 30. května 1446, jenž zlistinil ustanovení právních zástupců jedné ze stran ve sporu před olomouckým oficiálem (MZA, G 2 Nová sbírka, sub dato), a pak vlastní konfirmační listinou z 30. března 1447, (NA Praha, Premonstráti Strahov, inv. č. 117, sg. A XXIII 32).

37 Jako generální vikář a oficiál potvrdil 26. dubna 1454 fundaci a dotaci oltáře sv. Cecilie ve farním kostele sv. Václava v Ostravě, srov. A d a m u s , Alois (ed.): *Sbírka listin k dějinám Moravské Ostravy.* Moravská Ostrava 1929, s. 31–33, č. 20.

38 Poprvé je doložen jako komisař listinou z 31. května 1451 (srov. ZAO-O, MCO, sg. A III c 9 verso), naposledy 6. února 1454 ve zlomku olomoucké konfirmační knihy z let 1452–1455 (srov. ZAO-O, ACO, kniha č. 129, f. 11v).

39 Srov. Augustini Olomucensis Series episcoporum Olomucensium in: *Katalog moravských biskupů, arcibiskupů a kapitol staré i nové doby.* Vydaný k výročí 1777–1977. Olomouc 1977, s. 72.

40 E l b e l , P.: *Zlomek olomoucké konfirmační knihy,* s. 108.

Po stanovení rámcové datace vzniku obou listů mohu nyní shrnout jejich obsah. K tomu je ovšem nutno předznamenat, že oba listy jsou psány silně emotivním tónem, postrádají jasnou strukturu a obsah jejich sdělení není místy úplně zřejmý. Zjevně se jedná o soukromou korespondenci Jana Tovačovského, jím osobně diktovanou písaři, jenž se patrně nijak výrazně nepodílel na stylizaci textu. Tím může text obou listů na jednu stranu poskytovat cennou výpověď o myšlení vydavatele, na druhou stranu ovšem jeho interpretace není bez obtíží.[41]

Nejprve se tedy pokusím shrnout obsah prvního listu, psaného v neděli po Velikonocích. Jan Tovačovský v něm sděluje děkanovi a kapitule, že se dozvěděl od svých hranických poddaných, že v Hranicích v současné době nemají kanonicky potvrzeného kněze, a proto se tam nekonají bohoslužby. Tovačovský se proti tomu ohrazuje a připomíná kapitule, že měl v Hranicích řádně konfirmovaného faráře (*„faráře potvrzeného“*), který na faru dobrovolně rezignoval (*„beze všech nátiskuov odšel jest odtud a faru mi vzdal“*), a že ten kněz, který je v Hranicích nyní, byl vždy *v poslušenství* (římské církve) a nikdy nesloužil mše bez jejich *„odpuščení“* (tj. nejspíše absoluce).

Tovačovský pak nejprve naoko akceptuje neochotu kapituly ustanovit současného kněze k hranické faře a žádá děkana a kanovníky, aby mu dali kněze jiného, který ve shodě s kompaktáty (*„který rozdává tělo Boží a krev Boží podle smluv v Jihlavě učiněných“*) podává eucharistii pod obojí způsobou. Tato pasáž listu může být považována za nepříliš organicky včleněné captatio benevoletiae; Jan Tovačovský zde uznává duchovní autoritu biskupské kurie a její právo rozhodovat o vhodnosti prezentovaných kandidátů. Tím mají být adresáti listu – děkan a kanovníci – pozitivně naladěni před četbou dalších řádků, ve kterých už nalézáme vlastní jádro Tovačovského poselství.[42] Tón listu se náhle mění: Tovačovský se prý také dozvěděl, že adresáti hodlají na Hranice uvalit interdikt (*„že službu v Hranicích stavujete“*). Prosí je, aby tak nečinili a udělili absoluci současnému knězi, ať může v Hranicích působit. Pokud tak nebudou chtít učinit, vyhrožuje Tovačovský, že si v Hranicích sám opatří kněze, který bude sloužit bohoslužby bez jejich svolení, ať se jim to líbí nebo ne (*„žeť já sobě kněze zjednám tu a ten bez vaší vuole slúžiti bude, buď vám libo nebo žel, a protoť já*

41 Z nejnovější literatury ke středověké korespondenci srov. H e r o l d , Jürgen: *Die Interpretation mittelalterlicher Briefe zwischen historischem Befund und Medientheorie.* In: Text – Bild – Schrift. Vermittlung von Information im Mittelalter. Hgg. Andreas Laubinger – Brunhilde Gedderth – Claudia Dobrinski. (Mittelalterstudien des Instituts zur Interdisziplinären Erforschung des Mittelalters und seines Nachwirkens, Paderborn, 14). München 2007, s. 101–126; t ý ž : *Empfangsorientierung als Strukturprinzip: Zum Verhältnis von Zweck, Form und Funktion mittelalterlichen Briefe.* In: Medien der Kommunikation im Mittelalter. Hg. Karl-Heinz Spieß. Stuttgart 2003, s. 265–287.

42 K roli captatio benevoletiae ve středověkých listech srov. podnětně H e r o l d , J.: *Die Interpretation*, s. 123–124; t ý ž : *Empfangsorientierung*, s. 270–272.

svátost mieti budu"). Na závěr rozhořčeně podotýká: *„Již tomu rozumieme, že s námi a s túto stranú nesnáze nové počínáte mimo compactata anebli smlúvy a vždy nás utiskati chcete v tom."*

Na tento list navazuje druhý, psaný hned následujícího dne. Je to vlastně reakce na odpověď kapituly na předchozí list – jak vidíme, komunikace mezi Olomoucí a Tovačovem probíhala rychle. Děkan a kanovníci prý ve své odpovědi uvedli, že onoho kněze, jehož má Tovačovský v Hranicích, oficiál vůbec nezná, a tedy neví, komu nechtěl svěřit duchovní správu v Hranicích. Jan Tovačovský se ohrazuje, že si na něj mohou velmi dobře pamatovat, ale nechtějí: když se minulý kněz Beneš vzdal fary v Hranicích, nepředal kostel současnému knězi Prokopovi, než se tento dostavil do Olomouce a vyžádal si *„odpuščení"* (absoluci); od té doby pak působí v Hranicích. Dále Tovačovský připomíná, že se kněz Prokop kdysi soudil s předchozím farářem Benešem před tehdejším oficiálem Martinem [z Dobřan]. Tovačovský pak opět vyjadřuje ochotu přijmout jiného kněze, *„kterýžto by tělo Boží a krev jeho svatú rozdával lidu obecnímu"*, pak ovšem opět následuje prosba, aby kapitula potvrdila k hranické faře současného kněze a svěřila mu péči o duše.

Z hlediska církevní správy je na obou listech velmi zajímavá skutečnost, že nejsou adresovány biskupovi nebo jeho generálnímu vikáři a oficiálovi, nýbrž kapitule. To by bylo plně pochopitelné v době sedisvakance, kdy kapitula přejímala správu biskupství a diecéze *in spiritualibus et temporalibus*; za biskupova života ovšem diecézní správu vykonával biskup a jeho zástupní úředníci. Při bližším pohledu ovšem zjistíme, že Jan Tovačovský ve svých listech hovoří o oficiálovi, kterého obviňuje z nespravedlivého postupu vůči hranickému knězi; nedochovaná odpověď kapituly na Janův první list pak omlouvala počínání současného oficiála, který prý hranického kněze nezná. Celá záležitost obsazení hranické fary se tedy zjevně řešila před olomouckým generálním vikářem a oficiálem (Janem Házem nebo Bohušem ze Zvole), jenž byl ovšem členem olomoucké kapituly.[43] Jan Tovačovský proto nekomunikoval s oficiálem přímo, ale prostřednictvím kapitulního děkana Petra z Račic, jenž jako první prelát olomoucké kapituly pro moravského zemského hejtmana zřejmě představoval rovnocenného partnera. Nelze také vyloučit, že Tovačovský nejprve psal přímo oficiálovi, a teprve když zde nedosáhl úspěchu, obrátil se na děkana, jehož mohl považovat za vhodného prostředníka.

Nyní se pokusím kombinací jednotlivých údajů v obou listech a jejich chronologickým seřazením nastínit, jak se asi vyvíjela situace v hranické

43 Připomínám, že Jan Ház se jako olomoucký generální vikář a oficiál dokládá v letech 1442–1445, Bohuš ze Zvole pak v letech 1446–1447, srov. výše pozn. 37. Potvrzování kleriků k beneficiím bylo součástí agendy generálního vikariátu, nikoli oficialátu. Pokud ovšem oba úřady zastávala jedna osoba, což bylo v Olomouci v 15. století až na výjimky běžnou praxí, byla tato osoba současníky obecně označována jako pan oficiál.

farnosti. Podotýkám, že se jedná pouze o jednu z možností, jak mohla celá situace proběhnout: listy nelze ověřit nebo doplnit v jiných pramenech, a jak už jsem se zmínil, nejsou formulovány zcela jednoznačně. Situaci nadto komplikuje, že církevněprávní termíny jsou zásadně uváděny ve svých staročeských tvarech (např. *odpuščení*, *poslušenství*, *svátost* apod.):

– Původně v Hranicích působil farář Beneš, který byl k faře řádně konfirmován, a přestože podával eucharistii pod obojí způsobou, byl patrně v dobrých vztazích s olomouckou biskupskou kurií: v nějakém sporu se současným knězem Prokopem se dokonce soudil před olomouckým oficiálem Martinem z Dobřan.

– Tento kněz Beneš pak na hranickou faru dobrovolně rezignoval, přičemž novým farářem se měl stát kněz Prokop. Patrně se tak dělo z vůle Tovačovského jakožto patrona, a vnucuje se tedy otázka, do jaké míry byla Benešova rezignace dobrovolná, což se ovšem z našich listů nedozvíme.

– Oficiál pak odmítal předat Prokopovi kostel a faru, než tento dosáhne *odpuščení* (absoluce). To znamená, že kněz Prokop byl předtím patrně postižen nějakým církevním trestem, patrně exkomunikací.

– Jakmile Prokop dosáhl absoluce, začal působit v Hranicích, z neznámých důvodů však nebyl k této faře kanonicky konfirmován. Proč se konfirmace zadrhla, když Prokop přece úspěšně dosáhl absoluce, je otázkou: vysvětlení by se mohlo ukrývat ve výše formulované úvaze o možném neregulérním pozadí Benešovy rezignace. Druhou možností je vzrůstající nechuť oficiála k provádění konfirmací utrakvistického kléru, o níž budu níže hovořit.

– Faktické působení Prokopa v Hranicích navzdory chybějící konfirmaci snad spolu s dalšími důvody vedlo k tomu, že oficiál s jeho setrváním v Hranicích nesouhlasil, patrně jej znovu exkomunikoval a poté dokonce hodlal nad Hranicemi vyhlásit interdikt.

– Do této vyhrocené situace spadá Tovačovského intervence: požaduje buďto dosazení jiného kněze do Hranic, který bude podávat laikům ve shodě s kompaktáty pod obojí způsobou; spíše však usiluje o to, aby oficiál udělil absoluci současnému knězi, konfirmoval jej k hranické faře a svěřil mu duchovní správu ve městě. Pro případ, že oficiál resp. kapitula nevyhoví jeho žádostem, vyhrožuje Tovačovský, že si v Hranicích sám opatří kněze, ať se jim to líbí nebo ne (což se ovšem de facto již dělo).

– Odpověď kapituly byla odmítavá; současný oficiál prý hranického kněze Prokopa vůbec nezná a neví tedy, komu měl odepřít udělení duchovní správy v Hranicích.

– Tovačovský se ve svém druhém listu ohrazoval, že v kapitule musí být kněz Prokop dobře znám: soudil se s minulým farářem Benešem před někdejším oficiálem Martinem (z Dobřan) a poté obdržel v Olomouci absoluci z nějakého církevního trestu. Jinak Tovačovský v podstatě znovu zopakoval své požadavky z předchozího listu.

Pokud je nastíněná chronologie v zásadě správná (v některých bodech je jistě možný odlišný výklad), lze z ní vyvodit řadu důležitých závěrů pro poznání charakteru církevní správy moravských utrakvistů za episkopátu Pavla z Miličína:

1) Ukazuje se, že v této době skutečně – byť v omezené míře – fungovalo správní podřízení utrakvistů olomouckému biskupovi, jež bývá předmětem diskuzí. Kněz Beneš byl řádně konfirmován, kněz Prokop patrně o konfirmaci usiloval a církevní správa utrakvistických kleriků se neomezovala na pouhou konfirmaci: také využívali oficiálův soud k projednávání vlastních sporů.

2) Správa utrakvistů olomouckou biskupskou kurií se ovšem zřejmě neobešla bez neustálých komplikací a sporů. Utrakvističtí duchovní byli patrně neustále podrobováni kontrole, zda v dogmatické oblasti a v liturgické praxi nepřekračují úzké meze povolené kompaktáty, což se samozřejmě v utrakvistickém prostředí ve velké míře dělo. Proto byli často postihováni církevními tresty, a pokud chtěli nadále zůstat pod správou olomouckého biskupa, což zřejmě vyžadovali jejich patroni, museli se ucházet o absoluci. Někteří utrakvističtí duchovní zjevně církevní tresty respektovali: jen tak si lze vysvětlit, že exkomunikace kněze Prokopa měla za následek absenci bohoslužeb v Hranicích a že se Jan Tovačovský obával vyššího stupně církevního trestu, vyhlášení interdiktu.

3) Listy potvrzují předpoklad některých historiků, že se fungování církevní správy moravských kališníků biskupy, jistě od počátku problematické, v průběhu episkopátu Pavla z Miličína zřejmě postupně zhoršovalo. Utrakvisté si toho byli dobře vědomi, a Jan Tovačovský proto olomoucké preláty kritizoval, že znovu začínají kališníky utiskovat v rozporu s kompaktáty.

4) Důsledné dodržování kompaktát včetně řádného vykonávání správy moravských kališníků olomouckými biskupy vyžadovali zejména utrakvističtí páni. Jan Tovačovský se snažil pro utrakvistické správce svých patronátních far za každou cenu získat kanonické potvrzení, jednalo se mu tedy o dodržování základních kanonickoprávních principů. Přitom však současně trval na tom, že na jeho farách musí působit kněží utrakvističtí, podávající laikům eucharistii pod obojí způsobou.

* * *

Popsané úsilí Jana Tovačovského z Cimburka a potíže, na něž přitom narážel, dokresluje jeho třetí list olomoucké kapitule.[44] Jedná se opět o list datovaný pouze denním datem (*„feria quinta ante festum sancti Georgii“*), a tak rovněž stojíme před otázkou datace. Adresátem je v tomto případě děkan Petr z Račic, arcijáhen Martin z Dobřan a olomoucká kapitula. Dobu působení Petra z Račic v hodnosti děkana už známe (26. srpna 1430 – 20.

44 MZA Brno, G 2 Nová sbírka, sg. 228/6; edice zde v příloze č. 3.

března 1451). Pokud jde o Martina z Dobřan, tak úřad arcijáhna zastával nejpozději od 23. srpna 1436[45] do 26. dubna 1454.[46] V zásadě tedy pro vydání listu připadá v úvahu interval od 18. dubna 1437 do dubna 1449, neboť roku 1450 připadl svátek sv. Jiří na čtvrtek a v dubnu 1451 byl již děkan Petr z Račic po smrti.

Jan Tovačovský kapitule oznamuje, že posílá vyznání víry svého služebníka Jana Žáka. Tento nepochybně utrakvistický klerik předtím usiloval o získání svěcení z rukou olomouckého biskupa [Pavla z Miličína], jenž jej ovšem označil za bludaře, odmítl jej vysvětit a předvolal do Olomouce. Jan Žák byl připraven jít se očistit z biskupova nařčení, biskup se však dlouhodobě nacházel mimo Olomouc (*„kněze biskupa tu nenie“*).[47] Protože Jan Žák musel v nějaké záležitosti Jana Tovačovského odejít ze země, bylo očištění pověsti nejvýš žádoucí. Žák tedy sepsal své vyznání víry a Tovačovský žádal kapitulu, aby tento nedochovaný text posoudila a dala mu vědět, je-li v něm obsažen nějaký blud.

Třetí list v podstatě potvrzuje závěry, které vyplynuly z analýzy obou předchozích listů, s tím rozdílem, že zde není řeč o konfirmaci k beneficiím, nýbrž o svěcení kleriků. Přestože Jan Žák nakonec vysvěcen nebyl, významná je už skutečnost, že se o svěcení z rukou Pavla z Miličína ucházel, a když byl biskupem označen za bludaře, usiloval o své očištění. To vše by Jan Žák sotva podnikal, kdyby svěcení utrakvistických duchovních za biskupa Pavla z Miličína nebylo alespoň v omezené míře možné.

* * *

Pokusme se tedy v několika větách shrnout, co z korespondence Jana Tovačovského vyplývá pro otázky formulované v úvodu studie. Listy především jednoznačně potvrdily, že moravští utrakvisté po kompaktátech měli spadat pod správu olomouckých biskupů, kteří měli světit kališnické kněze a dosazovat je k farám. Tato zásada byla biskupy a jejich úředníky po určitou dobu alespoň do jisté míry respektována. V praxi se ovšem objevovaly četné problémy. Od utrakvistických duchovních bylo zřejmě vyžadováno, aby ve všem mimo laický kalich respektovali učení a praxi římské církve, byli stále kontrolováni a byly na ně uvalovány církevní tresty.

45 ZAO-O, MCO, sg. A III d 5.

46 A d a m u s , A. (ed.): *Sbírka listin*, s. 31–33, č. 20.

47 Pavel z Miličína se musel po celou dobu svého episkopátu obejít bez biskupské rezidence v Kroměříži, jež byla roku 1432 dobyta husity a po husitských válkách ji císař Zikmund zastavil husitským vladykům z Moravan. To ovšem nevedlo k trvalému usazení biskupa v Olomouci, kde disponoval biskupským domem za presbytářem katedrály. Hlavní rezidencí Pavla z Miličína se postupně stal Vyškov, kde začal budovat městský hrad, vedle toho často sídlil v Brně a do Olomouce více či méně pravidelně zajížděl. Nejméně často biskup do Olomouce zajížděl na sklonku 40. let, tedy v závěru svého episkopátu, jak to např. dosvědčuje jeho list olomoucké kapitule vystavený 5. neděli postní (30. března) 1449 ve Vyškově a uložený v ZAO-O, MCO, sg. E III a 5, kart. 149. Biskup se zde omlouval, že pro zapojení biskupských manů do bojů nemá k dispozici dostatečný doprovod, aby mohl v této neklidné době podniknout cestu do Olomouce na nadcházející velikonoční svátky.

Problémy tohoto druhu nakonec během episkopátu Pavla z Miličína vyústily ve značně odmítavý postoj biskupa a jeho úředníků k utrakvistickému kněžstvu. Moravští utrakvističtí páni se ovšem domáhali dodržování kompaktát včetně svěcení utrakvistických kleriků a jejich dosazování k farám, přičemž argumentovali nejen samotnými jihlavskými smlouvami, ale také praxí v předchozích letech.

V konfrontaci s korespondencí Jana Tovačovského z Cimburka se tak ukazuje, že výše citované protichůdné zmínky pramenů o charakteru církevní správy moravských utrakvistů vždy přinášejí jednostranný pohled a že pravda se nacházela – jak už tomu obvykle bývá – někde uprostřed. Pokud si utrakvisté roku 1437 stěžovali, že olomoucký biskup nesvětí a neustavuje ke kostelům žádné utrakvistické duchovní, nebyla to ve světle Tovačovského korespondence tak docela pravda: biskup a jeho úředníci minimálně na konci 30. let církevní správu moravských utrakvistů alespoň v omezené míře vykonávali. Když však naopak biskup Tas z Boskovic roku 1466 v listu papeži tvrdil, že Pavel z Miličína světil utrakvistické kněze a ustavoval je ke kostelům, sdělil také pouze část pravdy.

Navíc se zdá, že v kompaktátech zakotvený pozoruhodný model církevní správy moravských utrakvistů olomouckými biskupy za nástupců Pavla z Miličína vzal za své. Již biskupové Jan Ház a Bohuš ze Zvole zřejmě svěcení a konfirmace utrakvistického kléru neprováděli, nebo tak činili jen ve velmi omezené míře.[48] Definitivně se musel s kompaktáty rozejít Tas z Boskovic, když přešel na stranu zelenohorské jednoty. Proto se ve druhé polovině 15. století moravští utrakvisté obraceli ve správních záležitostech na Rokycanu resp. na dolní konzistoř, i když její autorita na Moravě nikdy nebyla příliš velká. To už je ovšem téma pro samostatný příspěvek.[49]

48 Srov. E l b e l , P.: *Zlomek olomoucké konfirmační knihy.*
49 Srov. výstižná hodnocení Josefa Macka a Blanky Zilynské, citovaná v pozn. 9; podrobně E l b e l , P.: *Správa utrakvistické církve.*

Příloha:[50]

Č. 1

[před 1450, Tovačov]

Jan Tovačovský z Cimburka píše olomoucké kapitule ve věci odmítnutí investitury utrakvistického kněze [Prokopa] k farnímu kostelu v Hranicích.

Velebným v poctivosti kněžím, knězi *Petrowy z Raczicz*, děkanovi, i jiným kněžím kapitoly kostela *olomuczkeho.*
Jan z Czimburka etc., haiptman margrabství moravského.
Velební v poctivosti kněží, přítelé milí, službu svú vzkazuji vám. Spravili mě lidé moji z *Hranicz*, kterak jim svátosti dáti jste nechtěli tiem kusem, že faráře tu potvrzeného nemají. Však viete dobře, že jsem faráře potvrzeného tu jměl a ten beze všech nátiskuov odšel jest odtud a faru mi vzdal. Poněvadž pak faráře jmieti nemohu, což mi tomu učiniti? Viete také, že kněz ten, kterýž nynie v *Hraniczich* byl a jest, ten že vždycky byl v poslušenství a bez odpuščení vašeho neslúžil. I čím by pak ta obec vinna byla, že jim svátost nenie dána? A protož prosímť já, poněvadž té obci pro to svátosti dáti nechcete, abyste mi kněze dali, který rozdává tělo Boží a krev Boží podle smluv v *Gyhlawie* učiněných, a svátost abyste dali obci tej. Slyším také, že službu v *Hranyczich* stavujete. Prosím, nečiňte toho a odpuštění dajte knězi, ať tu slúží. Pakli byste toho učiniti nechtěli, věztež, žeť já sobě kněze zjednám tu a ten bez vaší vuole slúžiti bude, buď vám libo nebo žel, a protoť já svátost mieti budu. Již tomu rozumieme, že s námi a s túto stranú nesnáze nové počínáte mimo *compactata* anebli smlúvy a vždy nás utiskati chcete v tom. Neradi bychom se toho dopustili, snáze bychom něco dvorného ješče pro to potrpěli. A jáť sem sě byl vás pro to odvážil i ješčeť bych též učinil. A toho mi dajte odpověď, chcete-li to učiniti čili nechati. *Datum Towaczow in conductu pasce.*

Soudobý opis; uloženo v MZA Brno, G 1 Bočkova sbírka, inv. č. 8111 (na rubu inv. č. 8110).

Č. 2

[před 1450, Tovačov]

Jan Tovačovský z Cimburka opakovaně píše olomoucké kapitule ve věci odmítnutí investitury utrakvistického kněze Prokopa k farnímu kostelu v Hranicích.

Ctihodným kněžím, knězi *Petrowy z Raczicz*, děkanovi, a kapitole kostela *olom[uczke] ho*, přátelóm milým.
Jan z Czimburka haiptman marg[rabství] *mora[vskeh]o.*

50 Za provedení jazykové korektury edice jsem vděčně zavázán dr. Veronice Bromové.

Službu svú vzkazuji. Ctihodní kněží milí. Jakož mi píšete o tom, že by kněz oficiál toho kněze, kteréhož na *Hraniczich* mám, neznaje a nevěda, komu tiem obyčejem svátosti vydati nechtěl, však vy pamatovati muožete sami dobře, když jest kněz *Beness* fary byl vezdal, že jest tomuto knězi *Procopowy* slúžiti nedal, leč jest prvé k vám o to choditi a odpuščení vzieti musel. A tak jej tu mám na *Hraniczich*, že mi tam s lidmi pracuje od těch měst až do času nynějšieho, a jej chovám. A pakli sě vám zdá, a muož to býti, dajte mi kněze jiného k tej faře, kteryžto by tělo Boží a krev jeho svatú rozdával lidu obecnímu, jáť jej chci rád přijíti a tu u tej fary jmieti. Neb jej můžete dobře znáti, leč nepamatujete, však sě jest s knězem *Benessem* súdil před starým oficiálem před knězem *Martynem*, kterýž jest té chvíle byl. Protož vás prosím, abyste jemu svátost vydali a poručenství dušie dadúce, ať on tu lidem těm přisluhovati muože. *Datum Towaczow feria secunda post conductum pasce.*

Soudobý opis; uloženo v MZA Brno, G 1 Bočkova sbírka, inv. č. 8110.

Č. 3

[před 1450, Tovačov]

Jan Tovačovský z Cimburka, hejtman markrabství moravského, žádá olomouckou kapitulu, aby posoudila vyznání víry jeho služebníka Jana Žáka a očistila jej od podezření z kacířství.

Ctihodným kněžím, knězi Petrovi *z Raczicz*, děkanovi, knězi Martinovi *z Dobrzan*, arcipryštovi, i jiným kněžím kapitoly kostela *olomuczkeho*, přátelóm mým milým.
Službu svú vzkazuji vám, ctihodní kněží, přítelé milí. Jakož kněz biskup Jana Žáka, služebníka mého, nechtěl světiti a bludným jej nazval, tak že by on v některých věcech v vieře pochyboval, i řekl kněz biskup, když by v *Olomuczi* byl, aby on před ním stál, a to jest on chtěl rád učiniti. Ale poněvadž kněze biskupa tu nenie a on *Jan* z země nynie po mých potřebách jíti musí, takového narčení nechtěl jest pro všelikú věc na sobě nechati, než dal mně jest o tom víry své vyznánie napsané, jakož vám toť posílám to napsáno i prosím, shledajte a važte to, a bylo-li by který kus bludný, zjevte mi to a dajte věděti po tomto poslu.
Datum Thowaczow feria quinta ante festum sancti Georgii.
Jan z Czimburka, haitman Margkrabství Moravského.

Opis 19. století z originálu (uloženého tehdy v kroměřížském arcibiskupském archivu); uloženo v MZA Brno, G 2 Nová sbírka, sg. 228/6.

„…damit sie mir einen Priester senden, der den Leib Christi und das Blut des Herrn gemäß den in Iglau getroffenen Vereinbarungen reicht…“

Die Korrespondenz des Johann Tovačovský von Cimburg mit dem Olmützer Kapitel in der Angelegenheit der utraquistischen Pfarrverwaltung in Mährisch Weißkirchen (Hranice) – ein Beitrag zum Charakter der Kirchenverwaltung der mährischen Utraquisten während des Episkopats des Paul von Miltschin (1434/35–1450)

Der vorliegende Beitrag bietet eine Edition und Analyse dreier bis vor kurzem unbekannter Briefe des mährischen Landeshauptmanns Johann Tovačovský von Cimburg an das Olmützer Kapitel, auf deren Bedeutung der Vf. bereits vor zwei Jahren in einer Studie über das Konfirmationsbuch der Diözese Olmütz aus den Jahren 1452–1455 hingewiesen hat. Die ersten beiden Briefe, lediglich mit dem Tagesdatum versehen, stammen aus den 1440er Jahren und betreffen einen Streit Johann Tovačovskýs mit dem Olmützer Offizial, in dem es um die Konfirmation eines utraquistischen Pfarrers in Mährisch Weißkirchen geht. Das dritte Schreiben stammt bereits vom Ende der 1430er Jahre oder spätestens auch aus den 1440er Jahren und hat die Auseinandersetzung zwischen dem Landeshauptmann und dem Olmützer Bischof (Paul von Miltschin) zum Inhalt, wobei es konkret um die Erteilung der Weihe für Johann Žák, Dienstmann des Landeshauptmanns, geht. Die Briefe erweitern in bedeutendem Maße unser Wissen über die kirchliche Verwaltung der mährischen Utraquisten im Zeitraum nach Annahme der Basler Kompaktaten. Im Unterschied zu Böhmen, wo es nicht gelang einen Vertrag über die Besetzung des erzbischöflichen Stuhls zu erreichen und wo sich parallele Institutionen der Administratoren der Diözese – unter beiderlei und unter einerlei Gestalt – herausbildeten, existierten in Mähren zumindest die theoretischen Voraussetzungen dafür, dass die Olmützer Bischöfe im Geiste der Kompaktaten die Kirchenverwaltung der gesamten Bevölkerung wahrnahmen. Die bisherige Forschung beantwortete jedoch die Frage, ob die Bischöfe wirklich utraquistischen Geistlichen die Weihe erteilten und die Jurisdiktion gegenüber dem utraquistischen Klerus und den Laien ausübten, unterschiedlich, zumal vereinzelte Nachrichten in den Quellen ein widersprüchliches Bild bieten.

Die analysierten Briefe bestätigen vor allem, dass in den ersten Jahren nach Verkündigung der Kompaktaten die Administration des utraquistischen Klerus durch den Bischof zumindest in einem begrenzten Umfang funktionierte: der bischöfliche Offizial bestätigte den vorherigen utraquistischen Pfarrer in Mährisch Weißkirchen, der dann gegen eine anderen utraquistischen Geistlichen vor dem Olmützer Konsistorium prozessierte. In den 1440er Jahren jedoch lehnten die bischöflichen Behörden die Verwaltung der Utraquisten unter verschiedenen Vorwänden praktisch ab, was Tovačovský in seinen Briefen scharf kritisiert. Hinter der erwähnten Veränderung lässt sich der Einfluss der Kurie vermuten, was ein Schreiben Eugens IV. an Paul von Miltschin vom September 1440 unterstreicht.

Johann Tovačovský tritt in seinen Briefen als entschiedener Verteidiger der Kompaktaten auf, er beharrt auf der Zugehörigkeit der Utraquisten zur allgemeinen Kirche und bemüht sich in seinen Patronatspfarreien um die Erlangung der kanonischen Konfirmation. Sofern jedoch die bischöflichen Ämter die Kompaktaten nicht respektieren sollten, droht Tovačovský damit, dass er in seine Pfarrei den einsetzen werde, der ihm beliebe – was die Praxis darstellte, die vom hussitischen Adel im Verlaufe der hussitischen Revolution realisiert wurde.